

OKU TEFEKKÜR ET TEFEKKÜR ET OKU

OTTO

OTTO 170

© MAK GRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

ŞABAN ALİ DÜZGÜN KİTAPLIĞI 10

Aydınlanmanın Keşif Araçları –Varlık ve Bilgi–
Şaban Ali Düzgün

Son Okuma: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Redaksiyon: MAK Grup Redaksiyon Ekibi

Grafik Tasarım ve Uygulama: TAVOOS

Cilt: Birinci Cilttevi

Baskı: Ayrıntı Basımevi Ankara - Sertifika No: 13987

1. Baskı: Ekim 2018

Sertifika No: 33205

ISBN 978-605-2300-79-4

İletişim Adresleri

Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4

06690 Çankaya Ankara

tel.-faks: 0312. 439 01 69

www.ottoyayin.com

otto@ottoyayin.com

facebook.com/otto.yayinlari

twitter.com/ottoyayin

AYDINLANMANIN KEŞİF ARAÇLARI
VARLIK VE BİLGİ

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

OTTO

ŞABAN ALİ DÜZGÜN

Gümüşhane’de doğdu (1968). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden mezun oldu (1989). Yüksek lisans tezini Hint-Alt kıtasındaki modernist hareketlerle ilgili olarak yaptı. Bu çerçevede İngiltere’de, School of Oriental and African Studies’de (SOAS) çalıştı. Doktorasını *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* adıyla verdi. Öğretim üyesi değişimi programı çerçevesinde Gregoryan Üniversitesi’nde (Roma) (2000-2001); Georgetown Üniversitesi’nde (Washington, DC) misafir öğretim üyesi olarak çalıştı (2003-2004). Profesör oldu (2005). Fulbright’la Birmingham Southern College’da öğretim üyesi olarak çalıştı (2007-2008). İngilizce İlahiyat bölüm başkanlığı yaptı (2010-2012). Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi’nde (Kazakistan) ders verdi (2013). Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde lisans üstü dersler vermektedir (2014). TOBB ETÜ’de Siyaset Bilimi Bölümü’nde dersler vermektedir. Fulbright Türkiye Seçici Komisyon üyesidir. İnternet üzerinden yayın yapan *Kelam Araştırmaları Dergisi*’nin baş editörlüğünü yapmaktadır (www.kelam.org/dergi). Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı başkanıdır. Yayımlanmış kitapları şunlardır: *Din, Birey ve Toplum* (1997), *Seyyid Ahmed Han ve Entelektüel Modernizmi* (1997), *Nesefti ve İslam Filozoflarında Allah-Âlem İlişkisi* (1997), *Sosyal Teoloji: İnsanın Yeryüzü Serüveni* (1999), *İnsan Hakları Eğitimi*, (2000), *Varlık ve Bilgi: Aydınlanmanın Keşif Araçları* (2008), *Maturidi’nin Düşünce Dünyası* (ed., 2011), *Allah Tabiat ve Tarih* (2016), *Sarp Yokuşun Eteğinde İnsan* (2016), *Çağdaş Dünyada Din ve Dindarlar* (2016), *Kimliksiz Hakikatler* (2016), *Adem’den Öncesine Dönüş* (2016) ve *Dini Anlama Kılavuzu* (2017).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

VARLIK

11-122

VARLIK ÖĞRETİSİ	11
KUR'AN'IN TEVHİD FELSEFESİ	53
ALLAH TASAVVURLARI VE BUNA İLİŞKİN TARTIŞMANIN PROBLEMATİĞİ	71
ALLAH'IN KELAMI /VAHİY SÜRECİ	109

İKİNCİ BÖLÜM

BİLGİ

123-208

BİLGİ	123
BİLGİ ÜRETME YÖNTEMİ OLARAK TE'VİL	139
DİN-BİLİM İLİŞKİSİ	169
İSLAM BİLİMLERİNİN ÇAĞDAŞ BİLİMLER HİYERARŞİSİ İÇİNDE YERİ	181
KAYNAKLAR	209
DİZİN	211

ÖNSÖZ

Her düşüncenin özünde, varlık ve bilgi anlayışı yer alır. Bu anlayış, o düşüncenin kimliğini oluşturur ve onu diğerlerinden ayırır. Din için de felsefe için de durum böyledir. Din ve felsefenin diğer ana unsurları da varlık ve bilgi anlayışına paralel olarak yapılır. Din özelinde ifade etmek gerekirse benzer unsurları içinde taşımakla birlikte bir din olarak İslam'ı diğer dinlerden ve düşünce sistemlerinden ayıran kendine has bir varlık tasavvuru ve bilgi anlayışı vardır. Varlık ve bilgi, *hakikat* (gerçeklik) ortak paydasını paylaşırlar. Allah *Hakk*, O'nun dışındaki her şey de O'na işaret eden birer hakikattir. Evrenin yaratıcısı olan Allah'ın, kendi dışındaki varlıklarla ilişkisini *Hakk* kavramı üzerinden kuruyor olması ve hakikatin yaratılan bütün varlıklara sinmiş bulunması, Allah'ın dışındaki varlıkların da hakikat/gerçeklik zemini üzerinde bulunmalarını sağlar. Kur'an'ın dilini kullanırsak Allah, bütün varlıkları yarattıktan sonra onlara hidayet etmiştir, yani önlerini görmelerini sağlayacak ışığı içlerine yerleştirmiştir. Bu ışığın kaynağı şüphesiz Mutlak Âlim ve Mutlak Kadir olan Allah'tır. Bu aydınlanma, insan iradesinin ayartmaları olmadığı sürece insanı hakikate götüren bir sezgi, vicdan ve akla dayanır. İnsan, Varlık'a ilişkin tasavvurunu aydınlığın kaynağı olan bu zemin üzerine kurar. Onun için de Mutlak Varlık olan Allah'a ilişkin kabulümüz, bir akıl yürütmeye ve duyusal yeteneklerimizi devreye sokarak istidlatî bir bilgiyle temellendirmeden önce sezgiseldir ve bu sezgisellik, içilen bir yudum suyun hazmından daha kolay bir şekilde insanın zihni ve vicdanı tarafından kabul görür; yeter ki bu ışık,

birçok şartlanmışlığın kurbanı olan ve kararlarını böyle bir karartma altında veren irade tarafından bloke edilmemiş olsun.

Allah ve yarattıkları arasındaki bu 'hakikat' ilişkisi, yaratılanlar arasındaki ilişkiye de yön veren bir belirlemeye sahiptir. Bu da yaratılanlar arasında kendine has bir ilişki ahlakı demektir. Hiçbir şey başıboş/anlamsız yaratılmadığına göre, var olan her şeye anlamını yüklemek ve Varlık anlayışımız üzerinden yaşadığımız evreni anlamlı bir alana çevirmek, var olmanın ana gerekçelerindedir.

Bu kabulden hareketle elinizdeki çalışma, salt varlık ve bilgi kuramları üzerinde durmamakta, bu kuramların insana kurdurması gereken bir ilişkiler ahlakını da Kur'an'ın tevhid felsefesi, varlık tasavvuru, din-bilim ilişkisi vs. başlıklar altında önermektedir.

Eserin düşünce dünyamıza katkıda bulunması dileklerimizle...

Şaban Ali Düzgün
Ankara 2018

BİRİNCİ BÖLÜM VARLIK

VARLIK ÖĞRETİSİ

*“Yâ Huve, Yâ men lâ Huve, ya men bihî kânet huviyyetu kulli Huve
Ey O, ey kendisinden başka gerçek varlık bulunmayan O,
ey her varlığın mahiyeti, sayesinde vücut bulan yüce Varlık!”*

Varlık, bütün var olanların ortaklaşa taşıdıkları bir niteliktir. Gerek felsefi gerekse bilimsel bilgi de bu şekliyle ‘var olan’ bir şeyin bilgisidir. Bu anlamda bütün insan bilgisinin ‘var olan’ bir şeyin bilgisi olması, dinî, felsefi, bilimsel vs. her türlü bilgiyi birbirine bağlamakta, onları bütünleştirmektedir. Bütün bilgisel etkinliklerin ortak kaynağı olan ve onları birbiriyle birleştiren bu ‘var olan’ da yine özel bir bilginin araştırma alanıdır. Bu bilgi alanına varlık bilim (ontoloji) adı verilmektedir. Varlık bilim içinde de en genel anlamıyla bütün varlık çeşitleri (fiziksel, metafiziksel) ve varlık tarzları (zorunlu, mümkün, imkânsız) ir-delenmektedir.

Varlık etrafında örülen düşünce ve bu düşüncenin yaratması beklenen pratikler dikkate alındığında tek tanrılı dinlerin varlık öğretisi, felsefeninkinden çok daha fazlasını içinde barındırmaktadır; zira Allah, felsefede tanımlandığı şekliyle sistematik bir düşünce öğretisi olmanın çok ötesinde, insanın varlığı ve varoluşuyla ilgili yaşamsal bir anlama sahiptir. Varlık ve varoluşla birebir ilgili anlam kaynağımız olan Tanrı sadece var olan değil, varlığı hem kendinden olan hem de diğer tüm varlık tarzlarından farklı olandır; yani O, O olandır. Varlık tarzıyla bütün diğer varlıklardan farklı olan Tanrı, bu varlıkların var olmala-

KAYNAKLAR

- Ali Harb, *et-Te'vil ve'l-Hakika*, Beyrut 1985.
- Baillie, John, *Our Knowledge of God*, Charles Scribner's Sons, New York 1939.
- Baljon, J. M. S., *Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler*, ikinci baskı, çev. Ş. A. Düzgün, Fecr Yayınları, Ankara 2000.
- Barbour, Ian, *Issues in Science and Religion*, London 1966.
- Buber, Martin, *I and You*, trc. Ronald Gregor Smith, T. & T. Clark, Edingburgh 1958.
- Cassirer, E., *Philosophy of Symbolic Forms*, I-III, çev. R. Manheim, Yale Univ. Press, New Haven 1953.
- Çiftçi, Adil, *Fazlur Rahman İle İslam'ı Yeniden Düşünmek*, Ankara 2000.
- Düzgün, Şaban Ali, *Allah, Tabiat ve Tarih*, Ankara 2005.
- Ebû'l-Kelâm Âzâd, *Tercumânu'l-Kur'ân*, ed. Syed Abdul Latif, Hyderabad, 1962.
- Fazlur Rahman, *Encyclopedia of Britannica*, ed. Philip W. Goetz, Encyclopedia of Britannica Inc., Chicago 1974.
- Gillet, Grant, "Nancy Murphy'ye Cevap", *Science and Theology, Questions at the interface*, ed. M. Rae, H. Regan ve J. Stenhouse, Scotland 1994.
- Hegel, E., *Phenomenology of Spirit*, trc. A. V. Miller, Oxford Univ. Press, Oxford 1977.
- Hirstenstein, Stephen, *The Unlimited Mercifier: The Spiritual Life and Thought of Ibn 'Arabî*, Oxford 1999.
- İbn Arabî, *et-Tenezzulât el-Mavsiliyye*, ed. Abd al-Rahman Mahmud, Mektebetu'l-Âlem el-Fikr, Kahire 1986.

- İsmail Hakkı İzmirli, *Yeni İlmî Kelam*, İstanbul 1341.
- Kelly, Thomas M., *Theology at the Void*, Notre Dame 2002.
- Levinas, E., *Otherwise than Being or Beyond Essence*, trc. Alphonso Lingis, Martinus Nijhoff, Le Hague 1981.
- Madigan, Daniel A., *The Qur'an's Self-image: Writing and Authority in Islam's Scripture*, Princeton University Press, Princeton 2001.
- Marcel, G., *Being and Having*, Collins, London 1965.
- Raschid, M. S., *Iqbal's Concept of God*, Kegan Paul, London 1981.
- Schimmel, Annemarie, *Deciphering the Signs of God: A Phenomenological Approach to Islam*, New York 1964.
- Swinburne, R., *The Coherence of Theism*, Oxford University Press, Oxford 1993.
- Theunissen, Michael, *The Other: Studies in the Social Ontology of Husserl, Heidegger, Sartre and Buber*, trc. Christopher Macann, MIT Press, Cambridge 1986.
- Tillich, Paul, *Systematic Theology*, II, University of Chicago Press, Chicago 1951.
- Ward, Graham, *Barth, Derrida and the Language of Theology*, Cambridge University Press, Cambridge 1995.

DİZİN

A

a posteriori 28, 126
a priori 28, 124, 125, 126, 142
Abduh, Muhammed 193
Abdulkâhîr el-Bağdâdî 133
Abdullâh İbn Mes'ûd 148
adalet 60, 82, 90, 155
Âdem 45, 137, 159; ~insan 45; ~in düşüşü 45
afak 27
Afgani, Cemaleddin 173
agnostikler 24
agnostisizm 72
ağır söz 113
ahad haber 132
ahlak 135; ~i 172, 208; ~i ilkeler 62
Ahmed b. Hanbel 38
ak(ı)l 13, 75, 77, 125, 165; ~ ve duyu verileri 92; ~ -nakil 169; ~ın rehberliği 73
akli 126; ~ bilimler 187, 188; ~ delil 156; ~ ilimler 183, 188
aktif yorumlayan 143
âlem 29
âlim 76, 182
Allah: ~ tasavvuru 75, 79, 85, 107; ~ ve tabiat arasında kurulan ilişki 29; ~a havale 37, 140; ~a isnat edilemeyecek sıfatlar 36; ~in Birliği 25, 32; ~in fitratı 73; ~in fiili 23; ~in kâinatla ilişkisi 34; ~in kelimâ sıfatı 38; ~in kelâmının temel özelliği 39; ~in rızası ve iradesi 23; ~in sıfatları meselesi 34; ~in zatı 35, 36, 39, 71; ~in zatını nitelendiren kavramlar 33; ~la ilgili tasvirî konuşmalar 14; ~tan başkasına tanrılık yakıştıran kimse 15; ~âlem arasındaki ilişki 36; ~âlem ilişkisi 22, 23
Almanca 182
amelî akıl 128
ampirik 77, 126, 146, 178, 184
analoji 32
anlam 119; ~ arayışı 145; ~ bilim 37; ~a 11, 12, 17, 24, 31, 43, 46, 65, 72, 74, 86, 88, 95, 97, 105, 106, 107, 116, 121, 133, 136, 140, 141, 142, 147, 165, 179, 183, 184, 189, 190, 191, 192, 193, 201

antropomorfik 37
antroposentrik hâl 94
aracı 117
Arapça 39, 88, 110, 119, 127, 189
araz 20, 35
Aristo 18, 19, 20, 28, 99, 131, 170; ~cu mantık 29
asabiyet 194
Ashab-ı Kehf 58, 61
aşırı lafızca 141
aşkınlık 72
ateistler 24
atomlar 20, 21, 104
Aydınlanma 169, 170
ayna teorisi 80
ayne'l-yakîn 158
aynılık/tekdüzellik 41, 101

B

Bacon, F. 152, 153, 171, 174
bağışlayıcı 67
Bağlamsal: ~ teoloji 81; ~ Theology 81
bağlılık 39, 57, 68, 94, 104, 141, 187, 200
bakış açısı 145
basiret 177
başka 90, 91
Batı felsefesi 124
bâtın 192; ~i/işârî 140
Bedîhî 124, 125, 160; ~yat 157
beka 35
belagatçiler 141
beşer 44; ~i bilgi 123
beyyine 177
bilen 123
bilgi 25, 124, 182, 185; ~ teorisi 123
bilim 182; ~ adamı 182; ~ felsefesi 171; ~ ötesi 207; ~ ve din arasında kapanmaz mesafe 170; ~ ve din arasında bir çatışma varsayımı 174; ~sel 172
bilinç 68, 74, 78, 86, 87, 94, 166, 180; ~lilik 60, 68, 87, 105
bilinen 123
bilme eylemi 178
bir 63; ~icik 96, 97; ~im 16; ~lik 65

- boşluk doldurucu 174
 bölünmez cevher anlayışı 20
 Buber, Martin 91
 Budizm 33
 burhan-ı inni 161
 bürhan 204; ~i deliller 157
 bütün 67
- C
 Ca'd b. Dirhem 34
 Câhız 182, 188
 Cebrail 47, 111, 114, 115
 cehl 82
 cehl 123
 Cehm b. Safvân 34
 cem 118, 119
 Cessâs 148
 cevher 19, 20, 35, 79
 Cibril 111
 cisim 35
 Comte, A. 199
 Curcâni 124, 157
- Ç
 çağdaş kuantum fiziği 170
 çağdaş Müslüman düşünürler 193
- D
 dalalet 123
 Darwinizm 171
 dedüksiyon 161
 değişme 28
 Dehr 44
 deizm 50
 delaleet 141, 142, 143, 150, 192
 delil 26, 27, 155, 157
 Demokritos 20
 deneyci filozoflar 24
 Descartes, R. 152, 153, 170, 171
 Deus 33, 90; ~ absconditus 90
 dil 80; ~sel çözümleme 80
 Dilthey, W. 200, 201
 din 67, 81, 167; ~ bilimleri 177, 181, 183, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 206; ~ ve bilim 84, 169, 170, 173; ~ ve bilim arasında ayırım yapanların temel iddiaları 171; ~ ve felsefe 9; ~felsefe 164, 169; ~i düşünceyi bilimsel alandan ayırma girişimi 172; ~i düşünceyi tahlil 202; ~i simgeler alanı 204; ~i tecrübe 27, 31, 89, 93; ~sel modeller 176
 diyakron 82
 diyalektik düşünme 60
 diyalojik hitap 120
 doğa bilimleri 181, 182, 183, 199, 200, 202, 206
 doğru haber 125
 doğruluk 60, 78, 81, 90, 132, 134, 158, 166, 173, 184, 206
 Doğu dinleri 33
 duyu 73, 130; ~ verileri 125
 düşünme 99
- E
 ebedi 16, 91, 94
 Ebû Abdullâh el-Hâlimî 33
 Ebû Hanife 33, 35, 148
 Ebû Mansûr el-Mâtürîdî 22, 127, 128
 Ebû'l-Huseyn en-Nûrî 92
 Ebû'l-Mu'in Nesefî 132
 edebî metinleri anlamak 205
 Eflatun 18, 20, 130, 131
 Ehad 25
 ehl-i hadis 142, 147, 148; ~/Haşviye 142
 ehl-i: ~ re'y 147, 148; ~ Sünnet kelimacıları 36
 eleştirel: ~ bilinçlilik 60; ~ düşünce 193
 Elohim 33
 emanet 67
 endüksiyon 161
 enfüs 27
 enkarnasyon 37
 epistemik 73, 87, 92, 96, 106
 epistemoloji 94; ~k 92, 93, 105, 130, 142, 151, 152, 159, 188, 203, 208
 esbab-ı nüzul 40, 120
 Eski ve Yeni Ahit 81
 Eski Yunan 18, 198; ~ filozofları 18
 esma-i hüsnâ 33, 36
 Eşari: ~ kelimacılar 123; ~ler 36
 evrenselci anlayış 65
 ezeli 16, 22, 23, 28, 38, 51, 91, 123; ~ varlık 17; ~lik 16
 ezoterik 140
- F
 Fahrüddin Râzi 134, 149
 fail: ~ terimi 22; ~in en önemli niteliği 23
 Fârâbî 23, 29, 31, 35, 50, 183; ~ ve İbn Sînâ 29, 35, 50, 51
 farkındalık 72, 85, 86
 felsefe ve kelam 19
 felsefi: ~ düşünce 81; ~ ve teolojik evren tasarımı 185
 el-Fıkhu'l-Ekber 35
 fıkıh 162, 188, 190, 191
 fitrat 73, 180
 fitri 160; ~yat 157
 fiili sıfatlar 36, 37
 fikirler 204
 filozofların fiil görüşü 22
 Firavun 19, 48, 61, 99; ~un eşi Asiye 61
 Fırûzâbâdî 46
 fizik: ~ âlem 24; ~sel ontoloji 74, 102, 146, 183
 fosilleşmiş bir dinin Tanrısı 81
 Freudcu 171
 fuad 92, 116
 furkan 119, 134
- G
 Gadamer, H. G. 145
 Galileo 170, 172, 174, 185
 galip zannın meşruluğu 162
 garizi akıl 128
 gaybi 14, 79, 119, 142
 gaye ve nizam 30
 gayp 137, 159; ~ âlemi 159; ~ bilgisi 137
 gayr-i mahluk 39
 Gazâlî 20, 134, 151, 152, 160, 161, 163

geçicilik 60, 95
gerçek: ~ler 208; ~lik 9, 12, 14, 17, 25, 28, 50,
74, 75, 83, 84, 85, 98, 130, 142, 157, 164,
175, 176, 187, 192, 195, 203, 204
gizli şîrk 59
gnostik 142
God 33, 129, 172
Got 33
Grekçe 19
güvenilir Ruh 115
güzellik 60

H

haber-i: ~ mütevatir 132; ~ rasul 132
haberi sıfatlar 37
hacim 35
hadis 147, 188, 190, 191; ~ ehli 147, 148
hadsiyat 157
hak 143; ~ ve hikmet 103; ~ikat 9, 10, 85, 153,
179, 185, 186, 188, 192, 203
Hakim 135
Hakk 9, 55, 73, 74, 106
hakka'l-yakin 158
Hanefi: ~ usulcüler 151; ~ler 148, 154, 163
hareket 28
Hatabi delil 157
hatırlatma 146
havadis 28, 35
Heiler, Friedrich 88
Heraclitus 17
hermenötik 105, 146, 197, 205
hevayı tanrı edinme 59
Hıristiyan: ~lar 37, 57; ~lık 33, 110, 170; ~lık-
ta Tann'nın beşerleşmesi 37
hicr 92
hicret 113
hidayet 9, 39, 48, 73, 74, 78, 110, 111, 121,
123, 164, 165, 167; ~ rehberi 39, 69, 78,
111, 121
hikmet 28, 29, 30, 48, 94, 116, 134, 135, 169,
175, 183
Hinduizm 33
hudus 21, 22, 28, 30; ~ delili 21, 22
hüküm 100

I

Irak ve Kûfe ekolü 148

İ

iade 46
ibane 150
ibda 46
İblis 159
İbn Arabî 91, 142
İbn Hazm 21, 127, 160
İbn Kayyım 148
İbn Nefs 182
İbn Rüşd 30, 142
İbn Sînâ 23, 29, 31, 35, 50, 51, 124, 133, 182
İbrahim 55, 66; ~ figürü 66
ictihad 139, 147, 148, 149, 155, 165
içe dönük 84
içkin 90, 99, 107; ~lik 72
ideal 61; ~ yapı 119

ideografik bilimler 197, 199

iğbari 121
ihşan 69, 92
ihtilaf 100
ihtira 30; ~ ve hikmet 30
İkbal, Muhammed 193
ikinci cevher 20
iktidar istenci 61
ilahi: ~ bilgi 123; ~ irade 42, 74; ~ İyilik 40,
100; ~ Kudret 40, 100; ~ Olan 104; ~ zat 37
ilham 24, 110, 114, 133, 134, 145
İlim 123, 135; ~ sıfatı 36
ilişkiler ağı 12, 86, 87, 92, 143, 185
ilk: ~ cevher 19; ~ Felsefe 189; ~ İslam filo-
zofu 189
illet 22, 23, 149, 150, 159; ~-malul ilişkisi 23
İlim 190
İlme'l-Yakin 158
İlmu'l: ~-Fıkıh 190; ~-Kelam 190
ilmu't-tevhid 25
İmam Mâtürîdî 19, 25, 131, 133, 141, 155,
159
imkân: ~ delili 28, 29; ~ kavramı 28
inayet 23, 30, 31, 68; ~ delili 30; ~ kavramı 30
insan 67, 93; ~ biçimci 37; ~ bilimleri 197,
200; ~ zihni 75, 77; ~-tîn/kültür bilimleri
200; ~i ilgilendiren isimler 34
inşa 46
inşai 121
irade 23, 37
irfani 142
İsa (Hz.) 39, 115
isimler 108
İskandinav 182
İslam: ~ akaid ve uygulamaları 152; ~ atomcu-
luğu 20; ~ bilginleri 37, 133, 204; ~ bilimi
metodolojisi 202; ~ bilimleri 160, 181, 183,
187, 188, 189, 190, 192, 193, 195, 196,
200, 202, 203; ~ dininin temel yapı taşları
65; ~ dünyası 173; ~ düşüncesinin gelişim
süreci 154; ~ filozofları 37, 182; ~ kelamcılar
130, 141, 154; ~ mezhepleri 21; ~ ve bilim
173; ~'ın ilk teşekkül evresi 147; ~'ın Tanrısı
65; ~i bilim yöntemi 202
İsmail Hakkı İzmîrli 157
İsmailiye 140
ispat 30
İsrailoğlu 65
istiare 141
istidlal 158, 159, 160; ~ yöntemleri 160; ~e da-
yalı bilgi 124
istidlali 125; ~ bilgi 126
istihsan 149, 154, 155; ~-in kıyas karşıtlığı 155
İstikra 161
istinbat 148, 149, 151, 161, 163, 190
istishab 149
istislah 149, 153, 154
istişhad 158
İşraki 181
iyilik 28, 40, 60, 62, 100, 116, 134, 145; ~ ve
kötülük 145

K

Kâbe 69

- Kâdi Abdulcabbâr 123, 127, 154
kalb 92
Kant, Immanuel 24, 91, 172
kaos 64
kapitalizm 205
Kayyum 65
kelam 21, 24, 25, 28, 32, 35, 37, 38, 40, 50, 79, 80, 115, 123, 126, 128, 132, 142, 156, 159, 162, 163, 181, 188, 190, 191, 203; ~ âlimleri 132; ~'da Allah anlayışı 24; ~cı usul-cüler 153, 162; ~cılar 13, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 28, 31, 35, 36, 37, 45, 50, 78, 82, 127, 128, 130, 131, 133, 139, 157, 156, 163, 182; ~da akıl 128; ~ın mütemmim cüzü 121; ~ullahın yazılı metin hâline dönüşmesi 164
kelimetullah 39
Kemal, Namık 173
kemiyyet 35
Kenan diyarı 82
kendinde varlık 14
kesin 203; ~lik 185, 186
kідem 35; ~ ve hudus kavramları 21
kiyam bi nefsihi 35
Kiyâmet suresi 118
kıyas 149, 150, 151, 152, 153, 155, 159, 160, 162, 163; ~ın felsefesi 149; ~ın re'ye karşı konumlandırılma teşebbüsleri 152
Kindi 35, 124, 189, 198
kişisel 94
Kitâbu't-Tevhîd 35
kitap 109, 110, 118
klasik ispat delilleri 27
klasik mantık 160
kognitif 92
kozalite 95
kozmetik 40, 41, 48, 49, 99, 100, 101, 102, 171, 179
kozmojik 21, 23, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 48; ~ (hudus) 28
kozmos 27, 28, 31, 43, 49, 63, 64, 84, 103
köle edinmenin ahlaki temeli 83
kudret 28, 31, 32, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 48, 56, 57, 63, 76, 100, 101, 102, 136, 172, 201
Kûfe 148
Kur'an: ~ metninin insanla olan iletişimi 105; ~ vahyi 122; ~ ve mütevatir sünnet 148; ~ ve sahih sünnet 149; ~ ve sünnet 147; ~ ve sünnetin lafızları 151, 162; ~da âlemin düzeni 48; ~in dil özellikleri 113; ~in mahluk olduğu iddiası 39; ~in mahluk olup olmadığı 123; ~in tenzili 111
kurallar 173
Kutsal Ruh 114, 115
L
lafız 119
lafzi kelam 39
Latince 19, 199
lüb 92
M
ma'lum 150
Ma'rife 123
mahluk 39
Makdisî 22
manevi ilimler 201
mantıki 142
Marx, K. 199
Marxist 171
Mâtürîdî 33, 141, 150; ~ âlimler 132; ~ çizgi-sindeki âlimler 38
Maturidiler 131
meceza 40, 139, 141, 192
mekânsızlık 16
Mekke 82, 122; ~ toplumu 82
melek 117; ~e 119; ~ler 47, 55, 67, 114
Meryem 57, 110, 115; ~ oğlu İsa 57
Meşşai 181
metafizik 19; ~ alan 24; ~sel 11, 13, 74, 76, 77, 82, 85, 97, 108, 183, 187, 197, 208; ~sel retorik 77; ~sel ontoloji 74
mezkûr 150
Mill, J. S. 152, 152
mizan 100
model 120; ~ düşünce dönemi 193; ~ felsefe 131
Molla Fenârî 150
monoteizm 67, 104
monoteizm 62
moral kötülük 40, 100
mucize 41, 102
muhalefetun li'l havadis 75
Muhammed 114, 116
Muhammed (Hz.) 55, 59, 111, 112, 115, 116, 122
muhsin 69
Mukâtil b. Suleymân 35
Musa 19, 48, 99, 110
Mushaf 118, 154
Mutezile 21, 22, 36, 37, 38, 156, 163; ~nin tenzihî 38
Mutezili kelamcılar 35, 38
mutlak kudret 40, 44, 57, 63, 100, 101, 171, 172; ~ varlık 9, 13, 85, 97; ~ varlık olan Allah 9
Muttaki 69
muvahhit 55
mücerrebat 157
mükâşefe 158
Mümin 72; ~ insanın agnostik olamayacağı 72
Mümkinu'l-Vücut 29
mümkün varlık 16, 50
mürecceih/tercih eden 23
mürîd 23
Müslüman: ~ âlimler 37; ~ aydınlar 173; ~ felsefeciler 18; ~ filozoflar 23, 35, 36, 124; ~ ulema 153; ~lar 84
Müstefiz Haber 132
müşahedat 157
müşahede 65, 158; ~ler 160
müşrik: ~ Araplar, 15; ~lik 66
müteal 72, 106
mütেকaddimun dönemi 160
mütevatir haber 125, 132; ~at 157; ~ler 160
N
nakil 147
nakl 147

- nass 142, 143, 150, 151, 155, 190, 191, 192;
~lar 148, 162
nazarı 125; ~ akıl 128; ~ bilgiler 125
Nazzâm 182
neden 77
nefsi 39; ~ kelam 39
Nesefî 139
Newton 50, 76, 170, 171, 172, 174, 185; ~
sonrası deistler 50
Nietzsche 62
niyet 145; ~e dayalı 105
nomos 102
nomotetik 175, 197, 199
nüha 92
- O
objektif 27, 41, 77, 78, 83, 84, 87, 88, 90, 102,
106, 107, 177, 179, 195, 200, 205, 206; ~lik
kriterleri 199
okuyucu: ~ tepki teorisi 144; ~nun yaratıcı fa-
aliyeti 144
olayların ve eylemlerin bütünü 79
oluş âlemi 18
ontik yapı 73
ontolojik 14, 27, 28, 29, 30, 31, 74, 75, 85,
92, 105, 117, 142, 159; ~ delil 27, delil 28;
~ korelasyon 31
orta terim 29, 30
- Ö
Ömer (Hz.) 148, 155, 166
öncesizlik 21
önergeler 173
özne-nesne ilişkisi 13
- P
paradigma 145, 181, 185, 208
Parmenides 17, 18, 201
perspektif 145
perspektivizm 61
Peygamber (Hz.) 26, 44, 45, 122, 132, 133,
136, 154, 166; ~in duaları 26; ~in kalbi 116;
~in zihni 80; ~ler 45, 107, 115, 117
Platon 28
post-modern bilim felsefesi 170
postmodern tutum 144
Protestan ahlakı 205
Psikoloji 171, 196, 200
putperest: ~lerin mantığını tahlil 15; ~lik 15,
56, 59
- R
Rahman, Fazlur 116
rasyonel 27, 29, 40, 41, 57, 75, 76, 77, 78, 79,
81, 101, 102, 108, 119, 126, 148, 149, 159,
177, 178, 184, 187, 191, 204, 206
rayb 123, 204
Re'y 149
re'y ehli 147, 148, 192
reel yapı 119
Renan, Ernest 173
rıza 23
Rothacker, E. 201
Rönesans 169, 170, 198
- ruh 44, 97, 114, 115, 116
S
sadr 92
sağlam duyular 125
sahabe 148; ~ uygulaması 148
salt: ~ akl 76; ~ rasyonel 78
Samed 63
Schimmel, A. 88, 93
Schleiermacher, F. 91
sebeb-i nüzul 109
sebeup 174; ~-sonuç ilişkisi 41, 63, 102, 125,
180; ~-sonuç kanunları 41; ~-sonuç zinciri
13
sekine 113; ~t 79, 113
sektüler ahlak fikri 25
selef 35, 38, 133, 162; ~ uleması 38, 162; ~ ve
zahiri ulema 21
semantik 37
semavi dinler 62
sembolik 12, 13, 37, 75, 79, 86, 146, 176, 186;
~ ve mecazi 12, 75
sembolleştirme 176
sezgi 9, 13, 73, 86, 128
sıfatlar 20, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 96, 123
sınırlı 21, 42, 68, 69, 72, 85, 94, 102, 107,
112, 114, 147, 151, 159, 162
sidretu'l-munteha 114, 116, 117
simgeler bütünü 204
somut 12, 75; ~ varlıklar 19, 20, 127
sonuç 174
sosyal: ~ bilimler 181, 186, 188, 194, 195,
200, 202, 203, 205, 206; ~ ve tinsel bilim-
ler 203
sosyoloji 193, 195, 205
soyut 12, 75; ~ akıl yürütme 166; ~ kavram-
ların yerini tutan zihni formlar 124; ~ nite-
likler 96
sözel 87, 111
St. Thomas 170
süfîler 13, 133, 142
sübutî sıfatlar 35, 36
süje 91, 163
sükûnu'n-nefs 186
sünnet 120
Sünnî kelmacılar 22
- Ş
Şehadet âlemi 47
şek 204
şer'i: ~ bilimler 187; ~ deliller 163
Şia 140, 151, 163
şirk 15, 59, 69; ~/putperestlik 15
şüphe 22, 25, 27, 32, 115, 116, 123, 125, 158,
204
- T
ta'til 35
Taberi 112, 148
tabiat 29, 41; ~üstü 68
tabii teoloji 31, 32, 99
tahsis 23
takdir 74
takva 68, 69, 94
talil 161

- tamamlayıcı: ~ perspektifler 179; ~ İslam bilimleri 190
 Tanrı 12, 72, 106, 172; ~ anlayışımızın aktif olacağı 98; ~ doktrini 12; ~ tasavvurları 71, 83; ~ tasavvuru 71, 72, 76, 82; ~ tasavvurunun kaynağı 77, 84; ~'dan söz etme 13; ~'nın aşkın (müteal) bir varlık olması 106; ~'nın farklı bir varlıksal düzlemde bulunması 12; ~'nın salt kudreti 76; ~'nın tevhid niteliği 62; ~'nın varlığını temellendirdiğimiz zemin 27; ~'nın yüzü 84; ~'ya cevher denilip denilemeyeceği 20; ~'ya referansta bulunma 13
 tarih: ~e kavramlarla müdahale 81; ~el ve toplumsal bilimler 197
 Tasavvuf 158, 188, 190, 191
 te'vil 80, 139, 140, 141, 142, 143, 192; ~ci 143
 tecelli 158
 tecrübe 18, 27, 29, 31, 45, 47, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 107, 112, 113, 116, 125, 126, 128, 143, 156, 158, 171, 184, 185, 187, 188, 200
 tecrübi 77, 119, 125, 126, 127, 128, 166, 171, 178, 184, 192, 204; ~ akıl 128
 tefsir 188, 191
 tefviz 37
 Tehânevî 19
 teist ontoloji 12
 tek 64, 66; ~ bir Tanrı fikri 58, 66; ~ bir Varlık fikri 57; ~ Tanrı'nın birleştirici çağrısı 58; ~ tanrılı dinlerin varlık öğretisi 11
 tekin sifata 36
 teleolojik 27, 30
 teleolojik delil 30
 telos 66
 temanu delili 32
 temsili 79
 et-Tenezzülât el-Mavsiliyye 91
 tenzih 35, 38; ~i sıfatlar 35
 tenzil 109, 118, 192
 teo 33; ~loji 31, 32, 77, 81, 94, 99, 106, 108, 185; ~lojide Allah anlayışı 94; ~lojik epistemoloji 105
 tercih 23
 teşbih 35; ~i 79
 tevhid 25, 53, 54, 55, 70, 91; ~ bilinci 69; ~ düşüncesi 54; ~ fikri 56; ~ inancı 100
 Tevrat 37, 81
 Tillich 86, 87
 tüm dengelim 152, 153, 161
 tümevarım 161; ~sal akıl yürütme süreci 31
 Türkçe 127
 U
 ufukların birleşmesi 145
 Ulu'l-Azm 82
 ulumu'l: ~-Hadis 190, 191; ~-Kur'an 190, 191
 unutan ve unutilan insan tipi 68; ~lar 68
 unutilanlar 68
 us 127
 V
 Vacibu'l-Vücut 14, 29
 vacip varlık 36
 vahid 25; ~ ve ehad 25
 vahiy 72, 75, 87, 110, 117, 118, 120, 165; ~ meleği 116; ~ tecrübesi 112, 117
 Vahyedicî 12, 72
 Vahyin: ~ bağlamsallığı 121; ~ inisi sırasında tarihsel şartların dikkate alınması 120
 var olan 11
 Varaka bin Nevel 112
 varlığı: ~ kendinden olan Allah 14; ~ Zorunlu Olan 29; ~n göz bebeği 67
 varlık 12, 14, 18, 24, 41, 72, 85, 94, 101, 181, 185; ~ bilim 11; ~ kavramı 17; ~ kavramı konusundaki tartışmalar 17; ~ tasavvuru 9, 10, 27; ~ ve bilgi 9, 186; ~ ve bilgi anlayışı 9; ~ ve bilgi kuramları 10; ~a ilişkin tasavvur 9; ~lar âlemi 64; ~sal bağlaşımlar 31
 varoluşsal anlam 105
 vehm 123
 vicdan 124
 Vücûd-i Mutlak 97
 Weber, Max 196, 205
 Y
 Yahova 33
 Yahudi 37, 66, 82; ~ler 82; ~lik 33, 65
 yakiniyat 157
 yaratan-yaratılan ilişkisi 23
 Yaratıcı 72; ~ kudret 31
 yaratma 72; ~ sembolü 72
 yargılama 184
 yaşanan tecrübe 200
 yetenek 119
 yorumlayıcı mesafe 145
 yorumsamacı/hermenötik 205
 Yunan 18, 20, 41, 68, 82, 98, 104, 161, 170, 183, 198, 201; ~ menşeli düalizm 68
 Z
 zahir 88, 107, 192; ~ ve bâtın 72; ~i/lafzi 147
 Zahiriler 151, 163
 zaman 16; ~-mekân 16; ~sızlık 16
 zat 113, 123, 130, 151, 163
 zat 71
 Zekeriyâ er-Râzî 182
 zihinsel 12, 27, 54, 57, 61, 68, 73, 75, 77, 86, 105, 130, 141, 161, 162, 166, 167, 171, 184
 zorunlu 32; ~ bilgi 124, 125, 160; ~ ve evrensel 124